

УДК 340.1

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРЯМИЙ ВПЛИВ МОРАЛІ НА ЗАКОНОТВОРЧИСТЬ В УКРАЇНІ

Г. Перетятко

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, 79000 Львів, Україна
e-mail: galinajus@gmail.com*

Досліджено питання методології впливу моралі на правотворчість в Україні. Виокремлено форми та способи такого впливу, а також з'ясовано його передумови. У контексті дослідження детально аналізується законодавство України та міжнародні акти з метою з'ясування способів прямої форми впливу моралі на правотворчість. Значну увагу приділено прикладам та практичному застосуванню отриманих під час дослідження результатів.

Ключові слова: мораль, законотворчість, законотворчий процес, проект нормативно-правового акта, форми впливу на правотворчість, моральні категорії.

Питання підвищення ефективності правового регулювання, його удосконалення та виявлення чинників, які на це впливають, завжди були актуальними та активно досліджуються науковцями і сьогодні.

Як відомо, загальносоціальними передумовами ефективності права є, зокрема, його відповідність стану правосвідомості і моралі, рівню загальної культури, громадській думці [4, с. 100]. Саме тому науковці чималу увагу в дослідженні правового регулювання приділяють питанням взаємодії права та моралі (насамперед на стадії правотворчості).

Серед функцій права виділяють санкціонування наявних у суспільстві моральних норм, звичаїв чи традицій [10, с. 108]. Також наголошується на тому, що більшість суспільних відносин регламентують не правові норми, а інші соціальні норми (мораль, звичаї, традиції) [9, с. 89]. Серед критеріїв оцінки законопроектів є ступінь відповідності закону нормам моралі [5] та зазначено, що «моральну застарілість» чинних законів треба враховувати під час удосконалення правового регулювання суспільних відносин, аби не перевантажувати правової системи і не ускладнювати діяльності, пов'язаної з реалізацією права [14, с. 90].

Це означає, що науковці ґрунтовно досліджували правотворчість, підвищення ефективності правового регулювання шляхом удосконалення правотворчого процесу в аспекті взаємодії права і моралі, однак системного дослідження ролі моралі у цих процесах досі немає.

У своєму дослідженні ми спробуємо визначити форми та способи впливу моралі на правотворчість в Україні, розглянемо законодавчо визначені передумови та деякі вияви такого впливу.

Проаналізувавши наукові дослідження [1] у сфері впливу моралі на правотворчість, виокремлюємо такі його форми:

- 1) пряма – можливість прямого застосування моральних;
- 2) непряма – через моральні принципи правотворця.

Пряма форма впливу моралі на законотворчість відбувається такими способами: 1) законодавець санкціонує моральні норми шляхом закріплення у нормативно-правовому акті можливості прямого застосування цих норм (у законодавстві

вказано, що певні відносини регулюються моральними нормами); 2) регламентація суспільних відносин нормами моралі через норми об'єктивного права (у юридичну норму включено моральні категорії).

У цьому дослідженні ми розглянемо способи прямого впливу моралі на правотворчість.

Санкціонування моральних норм шляхом закріплення у нормативно-правовому акті можливості прямого застосування цих норм. Так, стосовно певних суспільних відносин не встановлено конкретно визначеної моделі поведінки суб'єктів права, а зазначено, що модель поведінки визначається іншим соціальним (неправовим) регулятором – мораллю. У законодавстві це подано за допомогою таких правових конструкцій: «... якщо не суперечить моральним засадам суспільства», «... дотримуватися моральних засад суспільства», «відповідності моральним засадам суспільства» тощо [9]. Це стосується більшості приватних відносин, стосовно яких законодавство характеризується переважанням диспозитивних норм. Такий спосіб впливу моралі на правотворчість найбільш поширений у регулюванні цивільних та сімейних відносин.

У деяких випадках законодавець моральні норми визначає як обов'язкове джерело регулювання певних відносин. Для прикладу, у Цивільному кодексі України (ч. 4 ст. 13) зазначено про необхідність дотримання особою моральних норм під час здійснення цивільних прав. Також не може суперечити моральним засадам суспільства зміст правочину, умова, визначена у заповіті, спосіб самозахисту, реалізація права на збереження своєї національної, культурної, релігійної, мовної самобутності, а також права на вільний вибір форм та способів вияву своєї індивідуальності тощо.

У Сімейному кодексі зазначено, що суб'єкти сімейних правовідносин мають право на самостійне визначення у певних випадках моделі поведінки, яка не суперечить моральним засадам суспільства. Зокрема, це стосується можливості врегулювати сімейні (родинні) відносини за договором, що є обов'язковим до виконання у разі, якщо він не суперечить, зокрема, моральним засадам суспільства.

Як приклад впливу моралі у сфері публічного права можна навести право суду у вирішенні сімейного спору за заявою заінтересованої сторони врахувати місцевий звичай, а також звичай національної меншини, до якої належать сторони або одна з них, якщо вони не суперечать, зокрема, моральним засадам суспільства. Тобто у цьому випадку суддя для здійснення правосуддя може керуватися моральними засадами суспільства.

Так, через державно-юридичне санкціонування нормам моралі у правовому регулюванні суспільних відносин відводиться окреме місце. Законодавець, врегульовуючи певні суспільні відносини, зважаючи на їхній характер, надає нормам моралі обов'язкової сили. Такий підхід до визначення способу врегулювання відносин дає змогу уникнути протиріч між правом і мораллю, що підвищує його ефективність та забезпечує праву актуальність із плином часу. Окрім того, така урегульованість відносин приватного характеру забезпечує адекватність правового врегулювання відносин у суспільстві.

Регламентація суспільних відносин нормами моралі через норми об'єктивного права. З'ясування другого із вищеназваних способів прямого впливу моралі на правотворчість видається доцільним через дослідження використання моральних категорій у процесі розроблення проектів нормативно-правих актів.

Як відомо, низка оціночних понять, закріплених у чинному законодавстві, є суто моральний зміст – це так звані морально-оціночні поняття. Доречність їхнього

використання у нормативно-правових актах є неоднозначною. З одного боку, це сприяє узгодженню правових і моральних норм, підтримує актуальність правових норм із плином часу. Так, за допомогою морально-оціночних понять законодавець регламентує елементи складу правопорушення, злочину, а саме формулює ознаки як з об'єктивного, так і суб'єктивного погляду [7]. З іншого боку, це може спричинити ризики виникнення суб'єктивізму, свавілля та упередженості суб'єктів правозастосування та правореалізації. Через те важко погодитись з деякими науковцями, що шляхом законодавчого закріплення таких категорій, як «добросовісність», «добрі нрави», «розумність», «справедливість», «гуманність» обмежується свавілля уповноважених осіб [12].

На нашу думку, використання у правотворчості моральних категорій за умови дотримання передумов їхнього закріплення у нормативно-правових актах [9] є виправданим і доцільним.

Однак постає питання, які саме поняття вважати морально-оціночними. Можна взяти за основу дефініцію суспільної моралі, що міститься у ст. 1 Закону України «Про захист суспільної моралі»: суспільна мораль – система етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість.

Як впливає з досліджень деякими науковцями питань моралі, наведені у вищезазначеній дефініції моральні категорії можна доповнити такими морально-оціночними поняттями, як щастя, доброзичливість [12], безчестя, несправедливість, толерантність [11], добросовісність, гуманність [1113]. Юристи-практики стосовно застосування оціночних правових норм слушно зазначають, що такі ознаки, як «цинічний», «непристойний», «антиетичний» (у контексті визначення порнографії) мають оціночний характер і допускають різне тлумачення, залежно від моральних критеріїв суб'єкта правозастосування [8]. З урахуванням цього, вважаємо, що «негідні інстинкти» [2], додатково до названих категорій, теж можна зарахувати до таких понять. З метою комплексного дослідження доцільно, на наш погляд, виявити у законодавстві усі названі моральні категорії. Окрім того, використання самого поняття «мораль» теж свідчить про вплив моралі на законотворчість.

Конституція, кодекси та закони України як «носії» моральних категорій.

Конституція України. У Конституції України поняття «гідність» найпоширеніше порівняно з іншими моральними категоріями. Окрім цього, в Основному Законі України наявні й такі поняття, як «моральність», «недобросовісність», «честь», «совість». Попри те, що «справедливість» важливий і невід'ємний принцип діяльності правової держави, у Конституції України названа моральна категорія є лише засадою бюджетної системи України.

В Основному Законі України (ст. 35) моральність виступає як підстава обмеження лише права на свободу світогляду і віросповідання. Для прикладу, у Конституції Російської Федерації (ст. 55) «нравственность» згадується як підстава обмеження усіх прав і свобод.

Міжнародні акти. Згідно з Конституцією України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Для дослідження і порівняння з національними нормативно-правовими актами оберемо найважливіші для України та міжнародної спільноти такі ратифіковані Верховною Радою України правові акти: Загальну декларацію прав людини (1948), Міжнародний пакт про економічні,

соціальні і культурні права (1966), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966), Європейську соціальну хартію (1996), Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (1950).

Досліджувані міжнародні правові акти закріплюють основні права людини з притаманими кожному із них особливостями. Зважаючи на це, закономірно, що вплив моралі на ці акти у деяких виявах однаковий. Так, спільним для названих вище міжнародних актів є те, що у їхній преамбулі гідність людини (окрім Конвенції й Хартії) та справедливість (окрім Хартії) є основою й обґрунтовано проголошення закріплених у них прав людини.

Окрім зазначеного, досліджувані міжнародні акти закріплюють низку прав, що відображають вплив моралі на їхнє формування, зокрема:

– право на справедливий розгляд справи судом (передбачено Декларацією, Конвенцією та Міжнародним пактом про громадянські та політичні права);

– право на свободу совісті (передбачено Декларацією, Конвенцією та Міжнародним пактом про громадянські та політичні права);

– право на справедливі умови праці, включаючи, зокрема, справедливу заробітну плату (передбачено Декларацією, Конвенцією, Міжнародним пактом про економічні, соціальні і культурні права та Хартією).

Стосовно спільних для досліджуваних міжнародних актів обмежень, то ними передбачається, що ніхто не повинен зазнавати такого, що принижує його гідність, поведження і покарання.

Кодекси України. Найпоширенішими моральними категоріями у кодексах є «добросовісність» («недобросовісність») – близько 36 % від загальної кількості моральних категорій. Майже в однаковій кількості разів у кодексах використано такі моральні категорії, як «мораль» («моральність», «аморальність»), «честь», «гідність», «справедливість» («несправедливість») – 20–22 %. На категорії «совість», «гуманність», «непристойний» припадає загалом менше 2 %; «толерантність», «цинічний», «антиетичний», «негідні інстинкти», «безчестя» не використано у жодному кодексі.

Окремо зазначимо, що Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. порівняно з Кримінально-процесуальним кодексом України від 28.12.1960 р. є значно, так би мовити, «моральнішим» у частині використання у першому Кодексі таких категорій, як «честь», «гідність», «совість», «непристойний» (дві останні категорії з усіх кодексів України вживаються лише у цьому), а також у сім разів більше, ніж у попередньому Кодексі, використано категорію «справедливість».

Закони України. Стосовно законів України зазначимо, що у них, на відміну від кодексів, домінують інші моральні категорії.

Проаналізувавши прийняті (станом на 06.02.2012) Верховною Радою України закони на предмет наявності у них моральних категорій, зазначимо, що останні є у 122 законах України (що становить близько 2,7 % прийнятих Верховною Радою України законів протягом 1992-2012 рр.).

Найпоширеніші моральні категорії у законах - це «мораль» («моральність», «аморальність») та «честь і гідність» (відповідно, 41 та 23 % від усієї кількості вжитих у законах моральних категорій). Менш поширеною у законах є «справедливість» (близько 15 %). Поняття «совість» трапляється майже у 5% випадків вживання у законах моральних категорій, а поняття «добро» («добросовісність»), «гуманність» та «толерантність» - загалом менше 1 %.

Зазначимо також, що моральні категорії «цинічний», «антиетичний», «негідні інстинкти» наявні лише у Законі України «Про захист суспільної моралі».

Поняття «щастя» також не використано у законах України. Хоча Кодекс про шлюб та сім'ю Української РСР містив положення щодо «забезпечення щасливого дитинства кожній дитині», яке Законом України «Про внесення змін і доповнень до Кодексу про шлюб та сім'ю Української РСР (23 червня 1992 р. № 2488-XII) із цього Кодексу виключено. До прикладу, Декларація Незалежності США 1776 р. передбачає невід'ємне право на прагнення до щастя [3].

Найчастіше моральні категорії вживаються у законах, прийнятих у 1992-1993 роках, найрідше – у 2006 р. та 2009 р. Не прийнято жодного такого закону у 2007-2008 рр. Верховна Рада України VI скликання (з 2007 р. до 2012 р.) найбільше законів із моральними категоріями прийняла у 2011 р. (9 од.) (у 2010 р. – 6 од., у 2009 р. – 1 од.).

Найбільш «моральними» за кількістю різновидів вжитих у законі моральних категорій (окрім Закону України «Про захист суспільної моралі») є Закони України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», «Про охорону дитинства» та «Про охорону прав на сорти рослин».

Відповідно до результатів проведеного нами дослідження, більшість нормативно-правових актів, які містять моральні норми, належать до сфери публічного права. Однак такий результат дослідження пов'язаний із тим, що публічне право за своєю суттю більшою мірою потребує здійснення нормативно-правового регулювання відносин саме такими актами, ніж приватне.

Зазначимо, що попри наведене, кількість суб'єктів і суспільних відносин, на які поширюється дія актів приватного права із використанням моралі, є більшою. Це пояснюється тим, що, по-перше, сфера дії публічного права за колом суб'єктів вузжча, ніж приватного. По-друге, моральні норми у приватному праві мають значно ширшу дію, ніж у публічному, через їхній загальний характер. У публічному праві більшість норм, що містять моральні категорії, мають вузьку сферу застосування.

Наприклад, повага до людської гідності є однією із загальних засад кримінального провадження; засуджені мають право, зокрема, на гуманне ставлення до себе і на повагу гідності тощо. У приватному праві норми, що містять моральні категорії, мають значно ширшу дію, а у деяких випадках – загальну. У разі здійснення цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства; зміст правочину не може суперечити, зокрема, моральним засадам суспільства [17] тощо.

Найпоширенішими моральними категоріями у досліджуваних міжнародно-правових актах є – «мораль» («моральність»), «справедливість», «гідність». У Загальній декларації прав людини додатково вживається поняття «совість». Зазначимо, що такі здобутки демократії, як «гуманність» використано лише у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, а «добра» («добросовісності»), «толерантності» - немає у жодному з названих правових актів.

У всіх досліджуваних міжнародно-правових актах моральні категорії вживаються більш-менш однаково кількістю разів. Однак у найдавнішому за прийняттям актів – Загальній декларації прав людини 1950 р. – моральних категорій найбільше, а у найновішому – Європейській соціальній хартії 1996 р. – найменше. На нашу думку, це є закономірним, оскільки Європейська соціальна хартія охоплює лише права людини у соціальній сфері, а Загальна декларація прав людини – усі права.

Порівнявши результати дослідження законів та Кодексів України з результатами дослідження міжнародних актів, зазначимо таке.

Права людини, передбачені міжнародними актами, більшою мірою «насичені» мораллю, аніж ті, що передбачені актами України. Окрім цього, перелік прав

людини, які визнають міжнародні спільноти і містять моральні категорії, є більшим. Заслугує на увагу і той факт, що мораль є підставою обмеження реалізації значно більшого кола «міжнародних» прав, ніж тих, що передбачені законами та кодексами України.

Зважаючи на те, що згідно з Конституцією України міжнародні договори є частиною законодавства України, видається, що зазначене вище не повинно викликати проблем у правозастосуванні та правореалізації. Однак міжнародні акти мають декларативний характер і реалізація передбачених ними прав людини потребує відповідного правового забезпечення, яке є не таким «моральним».

Із результатів нашого дослідження випливає, що вияв моралі у законодавстві України є закономірним та неминучим. У більшості випадків вияви моралі у законах та кодексах, які прийняті нещодавно, пов'язані із впровадженням європейських стандартів у правове регулювання України. Наприклад, саме це є однією з причин «моралізації» чинного Кримінального процесуального кодексу України.

Також чинниками впливу на вживаність у законодавстві моральних категорій є «змістовність» діяльності законодавчого органу – Верховної Ради України, а також соціальні та політичні процеси у державі, які на це впливають, зокрема, політичні кризи (наприклад, політична криза 2007–2008 рр.). Також такі результати аналізу пов'язані зі здобуттям Україною у 1991 р. незалежності, що пояснює значний відсоток законів, у яких використовуються моральні категорії, прийнятих у 1992–1993 рр.

У багатьох випадках роль моральних норм у регулюванні суспільних відносин доцільно посилити, зокрема, у частині встановлення засад, на підставі яких здійснюється правове регулювання тих чи тих відносин. Наприклад, у Кодексі адміністративного судочинства України серед принципів адміністративного судочинства зазначені законність та верховенство права, однак не згадані справедливість і гуманність. У Цивільно-процесуальному кодексі України про справедливість та гуманність як про принципи правового регулювання цивільно-процесуальних правовідносин теж не йдеться.

З огляду на викладене видається, що адекватний вплив моралі на правотворчість в Україні можливо забезпечити шляхом запровадження у правотворчий процес експертизи проекту нормативно-правового акта стосовно його відповідності моральним засадам суспільства.

Російські науковці обґрунтовано зазначають, що моральний вимір потрібно застосовувати до усіх елементів юридичної системи суспільства і як засіб цього – проведення спеціальної експертизи законів на предмет того, щоб вони не погіршували моральної ситуації в країні [13]. Зважаючи на те, що в Україні законотворчий процес є досить складним і вже передбачає експертизу, вважаємо доцільним проводити таку експертизу в межах тих, які вже відбуваються (або як варіант – зазначити про це окремим пунктом у пояснювальній записці до проекту). Доцільно, щоб таку експертизу здійснював розробник цього проекту із залученням представників громадськості.

Така експертиза сприятиме гуманізації законодавства України, його демократизації та підвищить ефективність правозастосування (у разі збігу правових та моральних норм).

Подальшими напрямками дослідження вбачаємо розроблення пропозицій щодо змін і доповнень законодавства, яке регламентує правотворчий процес в Україні, з метою запровадження експертизи проекту нормативно-правового акта стосовно його відповідності моральним засадам суспільства.

Список використаної літератури

1. *Богуславская К. Ю.* Взаимодействие норм права и норм морали в правовом регулировании трудовых отношений : дис.... канд. юрид. наук : 12. 00. 05 / К. Ю. Богуславская. – Барнаул, 2006. – 174 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : // <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/157335.html>;
2. Визначення поняття «порнографія» у Законі України «Про захист суспільної моралі» від 20 листопада 2003 року № 1296-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
3. Декларація Незалежності США 1776 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://constituante.livejournal.com/11191.html>.
4. Законотворча діяльність : словник термінів і понять / [за заг. ред. В. М. Литвина]. – К. : Парламентське вид-во, 2004. – С. 344.
5. *Захарова О.* Законопроекування як складова функція управління державою / О. Захарова // Юридичний вісник України. – 1997. – № 1-2. – С. 3.
6. *Косович В. М.* Оцінювання й оцінки у національному й міжнародному правозахисті / В. М. Косович // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України. – Серія І. Дослідження і реферати. - Львів, 2006. – Вип. 12. – С. 117-121.
7. *Левина Д. Н.* Теоретические проблемы толкования и применения оценочных понятий : дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Д. Н. Левина. - Нижний Новгород, Нижегородская академия : 2007. – С. 184.
8. *Лук'яненко В. В.* Судово-експертне забезпечення протидії обігу продукції, яка негативно впливає на суспільну мораль / В. В. Лук'яненко // Бюлетень Міністерства юстиції України. - № 3 (41). – 2005. – С. 61–66.
9. *Минькович-Слободяник О. В.* Правова політика як чинник правотворчості і правозастосування : дис.... канд. юрид. наук : 12.00.01 / О. В. Минькович-Слободяник. – К., 2010. – С. 231.
10. *Плавич С. В.* Теоретико-методологічні засади правотворчості : дис.... канд. юрид. наук: 12.00.01 / С. В. Павлич. – К., 2009. – С. 215.
11. *Припхан І. І.* Конституційно-правові засади захисту суспільної моралі : автореф. дис.на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.02 / І. І. Припхан - К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України, 2011. – С. 24.
12. *Федорук Н. М.* Мораль та суспільний прогрес : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : 09.00.03 / Н. М. Федорук. – Харків : Харківський університет Повітряних Сил, 2005. – С. 22.
13. *Цыбулевская О. И.* Нравственные основания современного российского права : автореф. дис. на соискание уч. степени доктора юрид. наук : 12.00.01 / О. И. Цыбулевская. - Саратов : Поволжская академия государственной службы имени П. А. Столыпина : 2004. – С. 33.
14. Цивільний кодекс України. - Ст. 13, 99, 26 ; Сімейний кодекс України. – Ст. 3,9,11.
15. *Шидловская Т. Ю.* Соотношение права и морали в правотворческом процессе (на примере Российской Федерации) : дис.... канд. юрид. наук : 12. 00. 01 / Т. Ю. Шидловская. – М., 2005. – 229 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : // <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/210883.html>.

Стаття: надійшла до редакції 24.03.2015
прийнята до друку 01.07.2015

**ON THE ISSUE OF THE DIRECT INFLUENCE
OF MORALITY ON LEGISLATION IN UKRAINE*****G. Peretiatko****Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska Str., 1, UA – 79000 Lviv, Ukraine*

The issue of raising the efficiency of legislative regulation, its improvement and detection of factors influencing it, has always been relevant and is actively studied by scientists today.

In this article the issue of methodology of influence of moral on legislation of Ukraine was studied. The forms of such influence were pointed out and also its preconditions and methods. In particular the direct form of moral influence on legislation has been found to be carried out in these ways: 1) the legislator sanctions moral norms by stating in a legal act the possibilities of direct application of these norms (it is directly stated in legislation that some relations are regulated by moral norms); 2) The regulation of social relations with moral norms through norms of objective law (moral categories are included in the legislative norm).

In the context of the study the legislation of Ukraine is thoroughly analysed with the goal of finding the ways and preconditions of the indirect influence of moral on legislation. Special attentions is paid to examples and practical uses of results obtain while studying results.

Keywords: moral, legislation, legislative process, the project of legal act, forms of influence on law-making, moral category.